

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Dr. Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete. Nagy nyolcadrét. A szerző kiadása, Budapest 1933. 306 oldal, helyzetvázlatokkal a szövegben. Ára 12 pengő.

A magyar hadtörténelmi irodalom nagy mulasztása volt, hogy 1000 éves katonai multunk alapelveiről s a régi magyar hadművészet elemeiről és fejlődéséről összefoglaló magyaryelvű munka eddig nem látott napvilágot. Ezekkel a kérdésekkel foglalkozó kutatóink csupán Meynert Hermannak: „Das Kriegswesen der Ungarn” című szakmunkájára voltak utalva, mert az e tárgyról szóló magyar munkák vagy már elavultak, vagy pedig csak egy-egy korszakkal, vagy csak bizonyos vonatkozásokban foglalkoztak. Örömmel üdvözöljük tehát dr. Erdélyi Gyula századosnak, a szegedi Tudományegyetem magántanárának könyvét, mert ebben a munkájában olyan kézikönyvet juttat a magyar katona multja iránt érdeklődő történészek, katonák és a nagy közönség kezébe, amely maga nemében egyedülálló és hízagpótló. A magyarok hadművészetének kérdésével a szerzőnek különben egy nagyobb, több kötetre tervezett munkája foglalkozik, amelynek első köteté már napvilágot is látott. Ennek a nagy munkának, mely azonban elsősorban szakemberek számára és főiskolákon segédkönyv céljaira készült, mintegy plasztikusabban összevont, rövidebb és áttekinthetőbb kivonata ez a könyv, amelynek legfőbb előnye az, hogy hadviselő őseink hadművészetét, harceljárásait szak-szerűen, de mégis könnyen érthető és a művelt magyar közönségnek is élvezetes és tanulságos olvasmányul szolgáló modorban ismerteti.

Fejzetéseit az ugor-magyarság korának hadieseményeivel kezdi és II. Rákóczi Ferenc felkelésével végzi, azaz a magyar hadtörténetnek azokat az évszázadait öleti fel, amelyekben a magyar haderő kizárólag magyar szervező és vezető kezek alatt működött. Művének összeállításánál természetesen, főleg a középkori események rekonstruálásánál, a már ismert külfökre és forrásmunkákra támaszkodik, de mint katona-historikus több vonatkozásban másképen s helyesebben következtetett azokból, mint e téren elődei. Érdekes például az a megállapítása, hogy a honfoglaló magyarok és az első Árpád-házi királyok, harcfőlenyük tudatában mellőzték a várak, városok területén biztosabb védekezést nyújtó megerősített védőrendszerek kiépítését s ez volt az oka annak, hogy az első nagyobb tömegtámadásnak, a tatárjárásnak, a magyar sereg nem tudott ellenállani. Szerencsésen találta el azt a hangot, amely az ilyen természetű kézikönyvek szövegének legjobban megfelel, gördülékenyen nagy lelkesedéssel vázolja hadimultunk dicsőséges eseményeit és kellően megvilágítja különösen a vezérek korának, az Árpád-házi- és vegyesházi királyok korának hadszervezetét.

Munkáját négy fejezetre tagolja, mégpedig a törzsszervezet, az Árpád-házi királyok, a vegyesházi királyok és a török hódoltság korára. Minden fejezetben összefoglaló áttekintést nyújt a hadieseményekről, azután ismerteti az akkori hadszervezetet s ezzel kapcsolatban a fegyvernemet, a fegyverzetet és a felszerelést, valamint a kiképzést és a szellemet. Azután külön tárgyalja a hadvezetés hadászati és harcászati alapelveit s végül mindezek illusztrálására minden fejezetben röviden ismerteti néhány olyan fontosabb hadműveletet vagy csatát, amelyek az akkori hadviselés módjára különösen jellegzetesek. Aki tehát ezt a könyvet figyelmesen végig olvassa, képet kap a magyar hadművészetéről és az elméleti adatokból vont következtetéseket maga is ellenőrizheti, a fejezetek végén ismertetett hadműveleti leírásokból.

Előtanulmányai során a szerzőnek, főleg a középkori események vizsgálásánál, több olyan megállapítása van, amelyek az eddigismert vagy általában elfogadott nézetekkel némileg elleniétben állanak vagy azokat kiegészítik. Szükségesnek vélem ezeket itt külön felemlíteni, mert bizonyára alkalmat nyújthatnak a nézetek tisztázására és a hadtörténet egyes kérdéseinek több oldalról való megvilágítására.

a.) *Árpádkor*. Szembeszáll azzal a felfogással, mintha a *civis* és *civilis* egyazon jelentésű fogalmak lennének. *Civisen* várépítő és várjókartartó osztályt, *civilisen* pedig civiseknek alárendelt beenszülött őslakosságot ért (okl. anyag, Várad regestrum, Anonymus adatai, stb.). A XII. század óta lett a két osztály gyűlöneve: *castrensis* azaz várhoz tartozó, várbeli.

Az Árpádkori haderő 2 részre tagozódott: *királyi és bárói haderőre* (ez utóbbi elnevezés a XIII. század elejétől kezdve lett használatos), azaz a király külön egységet (vexillum, későbbi néven *banderium*, zászlóalj) és a tisztségviselő méltóságok is (ispánok, stb.) külön zászlóaljat vezettek harcba.

Megállapítja, hogy a meghódolt vagy letelepített nemzetiségek (székelyek, bessenyők, izmaeliták, stb.) — a szerint, hogy királyi birtokon egy tömegben, vagy várbirtokon szétszórva települtek — királyi vagy bárói sereghoz tartozóak lettek. Így p. o. a székelyek nagyobb része (az erdélyiek) a királyi haderő könnyű lovasaiként vonulnak hadba, de vannak székely telepek, a nyugati és déli határok mentén, melyek várispánsági szervezetben, élükön a várjobbágy-tisztekkel, a határok őrzését, kémlelését végzik.

A „*serviens regis*”-eknek (királyi szolgálói) nevezett, s a XII. század folyamán nemesi rangra emelt osztály, a *királyi zászlóalj nehéz fegyverzetű* elemét alkotta. Minthogy a *származási előkelők* (nemesek) kezdetlől fogva a királyi zászlóalj keretén belül csak végveszély esetén s az ország határain belül való katonáskodásra voltak kötelezve, külföldi hadjáraton nehéz lovasként a „*serviens regis*” osztály vett részt. Nemesi rangra emelésükkel ennek a nehézfegyvernemnek nagyobb anyagi áldozattal járó szolgálatát ismerték el, eleinte csak korlátozott nemesi jogokkal (XIII. század) később a teljes egyenlőség alapján (XIV. század).

A „*praedialis*” viszonyban a magyar hűbériség legszabadabb formáját látja, a „*familiaris*” kifejezést pedig csak az udvartartás személyzetére korlátozza.

Az Árpádkori hadászat elveit az egyes hadjáratokról fennmaradt tudósítások minden részletére kiterjedő tanulmányozása alapján állapítja meg. Ahol szükségesnek látja, utal az adatokra is. Kitűnik, hogy őseink ennek a kornak legkiválóbb stratégái akik sohasem számbeli előnyükkel, hanem a hadvezetést művészetté fokozó fölényükkel győzik le ellenfeleiket.

Ugyanez mondható őseink harcászati értékéről is, Különösen érdekes ebben a fejezetben az a beható ismertetés, mely a nehéz és könnyű lovaság kombinatív harcéljárásáról szól.

b.) *Vegyesházi királyok*. Tiszta, áttekinthető képet nyújt a banderialis haderő szervezetéről, kifejti az állandó és felkelő bandériumok lényegét, különbségét, létszámát, rendeltetését, kiegészítését, stb., különösen súlyt vet arra, hogy a török és a cseh huszita hadszervezet hatását a magyar hadszervezetre részletesen kimutassa és a tűzérség feltűnésével s alkalmazásával kapcsolatos változást a szervezés terén elénk tárja.

Ennek a fejezetnek hadászati részében igen találó párhuzamot von a két Hunyadi stratégiai nagyságról. Nagyon helyesen világítja meg azokat az új feladatokat (tűzérség alkalmazása, török gyalogság — janicsárok — és a huszita szekérvár elleni harcok), amelyekkel az akkori magyar seregek meg kellett küzdenie és, hála Mátyás király katonai rátermettségének meg is tudott küzdeni. Ennek a korszaknak egyik legsikerültebb fejezete a lovagi élet ismertetése, továbbá a királyi hivatalos haderő banderialis rendszerre való áttérésének és az ebből folyó új szervezetnek tömör összefoglaló megmagyarázása.

c.) A *török hódoltság* korának taglalásánál a szerző külön tárgyalja a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség hadieseményeit, hadszerve-

zetét és hadvezetési alapelveit, ami nagyon helyes, mert mindezekben a kérdésekben Magyarország és Erdély sok tekintetben külön útakon haladt. A nyugati befolyás a királyi Magyarország seregeiben, a török befolyás Erdélyben, rányomta bélyegét az akkori magyar hadakra. Ehhez járult még Erdélynek Magyarországtól sokszor különváló politikája s mindennek végeredményképen állott elő az a helyzet, hogy a Nagymagyarország határain belül alakult magyar hadak, országrészenként sokszor egészen egymástól eltérő képet mutattak. Érdekes párhuzamot von Mátyás király, idegenekből toborzott zsoldos serege és a Bécsből, mint birodalmi központból irányított zsoldos hadsereg között. Mátyás zsoldosai a magyar különleges célok szolgálatában állottak, mert nemzeti király, egységes ország és nemesi társadalom irányították őket. A XVIII. század zsoldos serege révén ellenben az idegen szellemű vezetők és katonaság mindig erősebb térfoglalása kiszorította a magyarság tehetségesebb vezetőit. A banderialis rendszer után a nemesi felkelés is mindjobban elveszti jelentőségét s a Rákóczi-felkelés után kicsúszik a kimerült nemzet kezéből a magyar hadak önállósága.

Erdélyi hálás munkát végzett, amikor ezt a könyvet közrebocsátotta. Kívánatos volna, hogy ne ejtse el fonálát és egy következő kötetben ismertelné a magyarok hadművészetét a XVIII. század utáni időkben is. Természetes, hogy ebben, ilyen összefüggő, zárt egységű korszakokkal és eseményekkel nem foglalkozhatik, de úgy III. Károly, mint Mária Terézia hadseregében, majd a napoleoni háborúkban sok olyan magyar hadvezért találhat, akiknek művészete — bár kötetekben, a bécsi Udvari Haditanács útasításai szerint működtek, — kifejezetten és határozottan magyar és hadviselési módjuk is magyaros volt. (Pálffy János, a Nádasdyak, Hadik, Kray, Gyulay, stb.) A szabadságharc hadművészetének megvizsgálása és ismertetése is hálás téma lehetne.

A könyvben előforduló vázlatok igen jól sikerültek, nincsenek részletekkel túlhalmozva. Csupán azt szeretnők, ha a szerző a mai magyar katonai terminológiában sajnos használatban lévő erőszakosan fordított magyar kifejezésekre (pl „rohamérett”, stb.) Vörösmarty vagy Arany szókincséből keresne megfelelő szavakat. Bár elfogadjuk a szerzőnek azt az álláspontját, hogy egy nem csupán szakemberek számára írott könyvben mellőzi az előadás folyamatosságát megszakító jegyzetes források felsorolását, mégis kívánatos volna, hogy kútfőit és forrásműveit a könyv végén fejezetenként felsorolja.

Markó Árpád.

Dr. Cs. Sebestyén Károly: *A magyarok íja és nyila.* 4° 62 lap és 29 lap német kivonat, 20 ábrával. A Somogyi-Könyvtár és a Városi Múzeum kiadása, Szeged, 1933. Ára ?

A magyar hadtörténelem terén már eddig is szép sikerrel működött tudós szerzőnek ez a munkája, a legelső rendszeres és részletes ismertetése őseink legfontosabb fegyverének. A Bevezetésen kívül az íj, az íjtartó, a nyíl és a tegez című fejezetekben, teljes szakértelemmel és — ezt hozzá kell tennünk — mindvégig nagyon érdekesen fejtegeti tárgyát, amit pedig hasonló szakmunkákról nem mindig állíthatunk.

Amennyire szűkreszabott terünk engedi, röviden összefoglaljuk a jeles tanulmány legfőbb megállapításait.

Az íj az emberiség legrégebb fegyverei közül való s anyaga, szerkezete és alakja szerint több típuscsoportba sorozható. A sorozat elején az úgynevezett „egyszerű íj” áll, amelyet arravaló faágból vagy botból faragtak s ennek az ívesre görbített fának két végére megfeszített húrt kötözték. Fejlettebb alakot mutat a körülcsvarással megerősített íj, de a fejlődéssorozat végső és legtokéletesebb tagja az „összetett íj.” Ennek különféle változatai között az a legjobb, amelyet a szakirodalom török- vagy turkisztáni-íjnek hív. Alkalmasint középkorosi eredetű s a hunok, avarok, mongolok s a honfoglaló magyarok is ezt a típust használták. Különös szerkezete és alakja miatt „ref-

„flex-íjnak“ is mondják, mert ha lekapcsolják róla az ideget, visszafelé hajlik, tehát fel nem ajzott állapotában éppen ellenkező görbületű, mint amikor az ideg meg van feszítve rajta. Ennek az íjnak többszörösen meghajlított alakja van; legtöbbször olyan, mintha két enyhén hajlott S-alakból volna összetéve.

Az íjnak egész hosszán végignyúló belső magja kemény, de rugalmas fából faragott vékony lapos lécszerű részre vastagabb, két vége pedig csúcsban végződik. Nem az egész faléc hajlik egyenletesen, mint az egyszerű íjnal, hanem csak a középső merev résztől jobbra és balra eső darabok. De ezeknek kihegyesedő vége is merev, mert az ideg felkapcsolásához való külön szerkezet van rájuk erősítve.

A belső faléccen kívül még más anyag is kellett az íj elkészítéséhez. Ugyanis a lécszerű oldalra nagy erővel reásajtottak egy marhaintréből készült vastag réteget, amely ha megszáradt, fölötté erős, szívós és rugalmas lett s a hozzárajzott fával szinte el nem választhatóan összeragadt. A faléc belső, tehát a nyilazó felé eső, oldalára pedig két hosszú szarulemezt ragasztottak, halennyvel. Végül az így egyesített három alkatrészt, vagy vékony bőrrel, vagy nyírfakéreggel burkoltak be.

Kétségtelen, hogy a magyarok ősi fegyvere az íj volt. De őshazabeli alakjában még nem volt az a tökéletes fegyver, amellyel a honfoglalás korában találkozunk. Talán olyan lehetett, mint a lappoké, vagy a szamojédeké. A turkesztán-típusú íjat vagy az onogúr-bolgárok, vagy pedig a IV. század végén rájuk törő hunok s az ezek nyomában járó törökfajtájú középkézsiak népek ismertették meg a magyarokkal. Az utóbbi feltevést támogatja az a körülmény, hogy a magyar íj feltűnően hasonlít az avarokéhoz.

A honfoglaláskori magyar íjnak hiteles leírása, vagy éppen rajza nem maradt fenn. A sírokból talált csontlemezekből s a nyílak hosszából következtetve, a régi magyar íj 1'20—1'30 méter hosszú lehetett. A nagy erőfeszítést kívánó felajzás megkönnyítése végett, a rugalmas karok végére „füleket“ vagy „szarvakat“ tettek, amelyek itt egyszerű emelőkként működtek. Minél hosszabb volt ez az emelőkar, annál könnyebb volt a felajzás, amely azonban lóháton sohase történhetett. Csak a földön állva, vagy térdelve, megfeszített lábbal lehetett akkora erőt kifejteni, amekkorát az íj felajzása kívánt. Talán ez magyarázza meg, hogy miért jártak pörül a magyarok, valahányszor rajtuküött az ellenség. Ilyenkor tudniillik nem volt idejük az íj felajzásához.

Természetes, hogy az íjon nem volt semmiféle irányzókészülék; helyes és eredményes használata tehát rendkívüli ügyességet kívánt, amelyet csak szakadatlan gyakorlattal lehetett megszerezni és megtartani.

A szerző 25 olyan sírleletet ismertelt, amelyből a honfoglalás korára, valamint a X. és XI. századra valló íjtöredékek kerültek napvilágra.

Az íjtartó ismertetése után a nyílra tér át a szerző. Megállapításainak eredménye szerint a nyílhegyek alakja hat alaptípusra vezethető vissza. Leggyakoribb a deltoid alak, még pedig olyanformán, hogy tompábbik csúcsa van a lövés irányában, nyilván azért, hogy a nyíl súlypontja közelebb essék a csúcsához, s így repülése biztosabb legyen. A nyílhegy alsó végén tüske van. Ezt dugták — a szerző megállapítása szerint nádból készült — nyílvevőbe, amelynek ezt a végét szorosan körül is kötötték. A 60—70 centiméter hosszú és 8—10 milliméter vastag nádszál vastagabb végébe volt a nyílcsúcs erősítve. Másik végén szegletes vagy félköralakú bevágást csináltak az ideg számára. A vesszőnek ugyanerre a végére ragasztották, halennyvel, a tollazatot, amelynek utolsó tagjait alkalmasint háncsszalaggal is lekötötték.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a magyarok nyíla elég kényes és könnyen romló portéká volt, amelyet nemcsak a töréstől, hanem a nedvességtől is óvni kellett. Ezért feltétlenül olyan tegezben tartották, amelynek jól záró fedele volt.

Kétségtelen, hogy a legtökéletesebbnek mondható turkesztáni íjtípus aránylag nem sokáig, talán csak két évszázadig, maradt meg őseink által-

nos használatában, amit a mongol betörés siralmas története is bizonyít. Európai ellenfeleik csupán az egyszerű íjat ismerték és használták; a turkesztáni összetett típus gyártásához és használatához azonban nem értettek.

A nyugatról hozzánk származott lovagi harcmód előbb csak az előkelők, majd lessaskán a köznép köréből is kiszorította az íjat. Ennekfolytán az íjgyártók is megfogyatkoztak s hovatovább a készítés mesterfogásai is feledésbe merültek. Érdekes megállapítása a szerzőnek, hogy az íj eltűnéséhez éghajlati tényezők is hozzájárulhattak. Bizonyos, hogy a nyilharcnak csak a száraz időjárás kedvez. A nedvességtől a húrok megereszkednek s a nyilak enyvezett tollai leáznak. Magyarország éghajlata jóval nedvesebb a steppékénél s különösen nedvesebb volt a középkorban, amikor a Nagyalföldön még temérdek mocsár, vadvíz és erdőség terült el. Ez is egyik oka lehetett annak, hogy őseink aránylag hamar eltértek az íj általános használatától.

* * *

A merseburgi dóm kincstárában egy rozsdáelta nyilcsúcsot őriznek, amelyet a 933-i riadei csata színhelyén találtak Erről azt írja Meynert, hogy: „Ein Teil der Weltgeschichte haftet an dieser morschen Pfeilspitze, Sie ist gleichsam der scharfe Stachel der Erkenntnis, welche die Ungarn dort schmerzhaft traf und sie mahnte, das sie an einem Wendepunkte standen, dass ihre Zukunft an andere Bedingungen gebunden sei, durch andere Mittel sichergestellt werden müsse, als durch fortgesetzte Wagnisse und Beutezüge.“

—y.

Reiner János : *A katonai Mária Terézia-rend*. Budapest, 1933, Stephaneum nyomda r. t.

Ez év tavaszán jelent meg Petrichevich György ezredesnek a Mária Terézia-rendről írt tanulmánya („A katonai Mária Terézia-rend helyes közjogi és történelmi megvilágításban.”), melyben a szerző e tekintélyes katonai rend magyar voltát hangsúlyozta.

A mű gondolatmenete szerint, a rend alapítása idejében a Habsburg-örökös tartományok valamennyien a Német-római Birodalom hűbéres országai voltak. Ezeket az egymástól független országegyedeket csak uralkodójuk személye fűzte egymáshoz. Ebben az időben önálló Ausztriáról még nem lehetett beszélni. Ausztriai, vagy osztrák hercegek, illetőleg főhercegek nem voltak. Mária Terézia tehát mint e területek országura, mint osztrák főhercegnő nem alapíthatta ezt a katonai rendet. Szuverén csak magyar királynői minőségében volt és csak mint ilyen alapította és alapíthatta a Mária Terézia-rendet, mely éppen ezért lényegében magyar rend volt. E történelmi valóság értékét nem szállíthatja le az, hogy a Mária Terézia-rend magyarolta idővel elhomályohult. Mivel a rend vezetősége Bécsben székel, idővel az egész intézményre osztrák patina rakódott.

Ezekkel az okfejtésekkel száll szembe Reiner János egyetemi tanár, mindvégig tárgyilagos, higgadt válaszában, Ellenérveit megfelelő történelmi háttérből merített közjogi fejtegetéseivel támasztja alá.

Szerinte mindaz, amit Petrichevich a Mária Terézia-rend magyarolta érdekében felhoz, különösebb jelentőséggel nem esik latba. Még akkor sem, ha tényleg valóságos történelmi és jogi alapja lenne.

Nemcsak azért, mert nem lehet a szövetséges államok egyes részeinek állami voltát megtagadni azért, mert az államfelség jogát korlátozták az egység érdekében; hanem főként azért, mert az állami rendek alapítása s azok adományozása nem a kormányzati, végrehajtó hatalmi, hanem a tiszteleti felségjog körébe tartozik, mint legszemélyesebb jog.

Ez a tiszteleti felségjog a területi felségjoggal függ szorosan össze. vagyis azt illeti meg, aki az illető területen a főhatalmat tényleg gyakorolja. Legjobban kifejezi ezt a felségjogot a legelőször Lotharingiában, majd Ausztriában és Steierországban felmerült „dominus, princeps terrae” kifejezés.

Jogilag tehát az lenne a helyes, ha ebből a felségjogból vezetnők le,

— természetesen a többi felségjogoktól függetlenül — a Mária Terézia-rend adományozási jogát is.

Annál is inkább, mert a multban nem egy analog esetet találunk. A Német birodalom többi hűbéri terüeteinek urai is éltek ezzel a tiszteleti felségjoggal s az udvari érdemrendek egész sorát alapították. Hogy mást ne említsünk, ilyen volt a württembergi katonai Károly-rend is, melyet Károly Jenő Württemberg hercege alapított. De hasonló körülmények között keletkezett a nagyon előkelő helyet elfoglaló Aranygyapjas-rend is, melynek alapítója Fülöp, Burgundia hercege, szintén nem volt független uralkodó, hanem részben a francia király, részben pedig a Német birodalom hűbérese.

A szerző e válaszművében Ausztria államjogi helyzetét nagyobblegteljű történelmi visszapillantással törekszik érthetően és helyesen megvilágítani, kiindulva attól az időponttól, amikor a Babenbergek, mint birodalmi hivatalnokok kapják meg az Ostmark igazgatását. Ettől kezdve hatalmuk állandóan nő, mert a királyok a távolabbb fekvő Ostmark tekintetében nem igen gyakoroltak közvetlen jogokat s a határőrgrófok hatáskörét nem korlátozták.

Ausztria uralkodói területi felségjogának első jogi alapja a privilegium minusnak nevezett 1156. évi kiváltságlevél volt. Ebben I. Frigyes császár Ausztria ögrófságát hercegséggé emelte és kimondta azt, hogy Henrik herceg és örökösei a birodalomnak csak azzal a szolgáltatással tartoznak, hogy kötelesek meghívására a Bajorországban tartandó császári székeken megjelenni és a császár által Ausztriával szomszédos országok ellen indított háborúkban résztvenni.

Egy következő fejlődési fokozat az úgynevezett „privilegium maius” volt, amelynek III. Frigyes császár által történt megerősítésével, az osztrák ház hercegeinek egyrésze főhercegi rangot kapott.

E kiváltságlevél Ausztria főhercegeinek többek között a törvényhozás, a felsőbb bírászkodás jogát és a nemességi adományozás, pénzverés stb. jogait juttatta, mely állami felségjogok következtében, az osztrák tartományok majdnem teljes önállóságra tettek szert.

Ezzel párhuzamosan fejlődött ki az osztrák tartományok területi és igazgatási központosítása, annyira, hogy az ilykép megerősödött Ausztria a westphali békében már mint lényegében szuverén hatalom szerepelt.

A kor tudományos felfogása szerint, a császár tulajdonképpen csak elnöke volt a Rendei szövetségnek s a birodalom választói és fejedelmi önálló nemzetközi jogalanyok voltak, akik úgy egymás, közt, mint idegen hatalmakkal is szövetséget köthettek.

Idők folyamán Ausztria nemcsak önállóságra, hanem bizonyos fokú nagyhatalmi állásra tett szert, ami egyik oka volt annak is, hogy a Német birodalom császári koronáját az osztrák hercegekre, illetőleg főhercegekre ruházták. Ezért választották a magyar királyi trónra is a Habsburgok osztrák főhercegi házáat.

Ezt a hatalmi állást — bár területi veszteségek és lemondások árán — Mária Terézia is megtartotta s ez idők megpróbáltatásokkal terhes éveiben, a nemzetközi eljárások során nem magyar királyi, hanem osztrák fejedelmi minőségben szerepelt. Ilyen minőségben alapította tehát a Mária Terézia-rendet is.

Azt pedig nehéz elképzelnünk, hogy Mária Terézia Ausztriája olyan jelentéktelen hűbéres tartománya volt a Német birodalomnak, hogy uralkodója katonai rendet sem alapíthatott. Eltérmond ennek a beállításnak Magyarország történelme is, melynek királyai már a megelőző századokban is családi, örökösödési és más államjogi szövetségeket kötöttek az osztrák uralkodóház tagjaival.

Rédvay István dr.

Leone Andrea Maggiorotti: *Architetti e architetture militari. Volume I, Medio evo.* Nagy 4° 635 lap, 8 képmelléklettel és 525 szöveggéppel, Róma, 1933. Ára 240 lira.

A fascista olasz kormány, irígylésreméltó bőkezűséggel, „L'opera del

genio italiano all'estero" címen, 50 kötetnyi kiadványban akarja a világgal megismertetni mindazt, amit az olasz szellem az Appenin-félsziget határain túl alkotott. Ennek a hatalmas kiadványnak IV. sorozatában, első kötetként jelent meg a római Istituto di Architettura Militare Italiana tudós igazgatójának, folyóiratunk kiváló dolgozótársának, ez a díszes kiállítású, temérdek képpel és tervrajzzal élnkített nagy műve, amelynek az a hivatása, hogy ércnél szilárdabb emléket állítson az európaszerte, sőt más világrészekben is hódított olasz építőtudománynak és művészetnek.

Az előszó élén Mussolini szavait olvashatjuk: „Il passato interpretato, vivificato, aggiornato. è fonte di ammaestramento e pungolo per meglio avanzare verso le grandi mete della Patria.” Láthatjuk belőlük, hogy a minden szépért és nemesért lelkesülő Duce, milyen fontosságot tulajdonít a múltak életrekeltésének.

Az a feladat, amelyet a szerző fényes sikerrel oldott meg, igen nehéz és bonyolódott, mert azok a műemlékek, amelyekről szólnia kell, ha még teljesen el nem pusztultak, messze országokban vannak szerteszórvva. Az elpusztultak képét pedig igen sokszor különböző múzeumokban őrzött hiányos töredékekből, régi rajzokból és leírásokból kellett újra összeállítania. Maggiorotti tábornaszernagy temérdek felírt anyagot közül, ami ebben az esetben nagyon fontos, sőt nélkülözhetetlen, mert ezek a köbevévelt sorok sokkal igazabbat mondanak a szűkszavú és nem mindig szakavatott krónikások gyakran kétes értelmű és kétes értékű feljegyzéseinél.

Még eddig nem sokan foglalkoztak azzal a tárggyal, amelyet ez a kötet felölel, s ezek is mindannyian az egyoldalúság hibájába estek, mert vagy csupán az építészek életrajzának megírására, vagy alkotásaik száraz műszaki fejtegetésére szorítkoztak. Maggiorotti, ettől a rendszertől eltérve, mindenütt az illető kor hadi-, politikai- és gazdaságtörténetének keretébe állítja a mestereket és műveiket, s így könyve nemcsak a hadiépítészettel foglalkozó szaktudóst, hanem a művelt olvasóközönség széles rétegeit is érdekelheti.

A szerző megállapítása szerint, a X. századtól a XV. század végéig, meglehetősen egyöntetű alapelvek szabályozzák a hadiépítészetet. Az első gyökeres változás a bástyarendszer befogadása idején, a második pedig a XVIII. század végén mutatkozott. Ez a kötet az olasz várépítésnek csak középkorával, tehát a bástyarendszer előtti mestereivel s alkotásaival, foglalkozik. Jellemző, hogy leírásra méltó hadiépítmény bőségesen található ebből a korszakból, de a tervezők és építők névsora annál hiányosabb, bár a szerző még így is sok katonai építész nevét és életrajzi adatait sorolja fel, részint a szövegben, részint a függelékben.

Behatóan jellemzi könyvének I. fejezetében a középkori várak és várkastélyok alkotóelemeit: a különböző fajtájú tornyokat, körfalakat és belső építményeket, majd a középkori várvívás módját és eszközeit ismerteti. Nagyon érdekes és tanulságos Európa s a Földközi-tenger menti Ázsia várainak összehasonlítása.

Ezeknek építészeti típusai alapjukban véve nem mutatnak nagyobbfokú különbséget, de a részletekben mégis van sok lakki eltérés. Ugyanis az Itáliától északra eső országokban sokkal elevebb a hadiépítmények képe. Több rajtuk a puszta díszítő részlet; erősebben tagolják őket a különböző méretű tornyok s a meredek, nem egyforma magasságú ház- és toronytetők.

Ezzel szemben a déli s különösen az olaszországi várkastélyokon, egyszerűbb formákat látunk: zordon külsejű, vastag, csupasz falakat, mérsékelt méretű parkányokkal és láthatatlan tetőkkel. Ezt a „latin” várépítőstílust Keleten két befolyás — tudniillik a bizanci és a kereszteshadjáratoké — módosította.

A bizanci hatás alatt keletkezett várakban a belső kastély helyét a gyakran „cittadella” néven is szereplő „akropolis” foglalta el. A körfal sokszorosan szaggatott; rövid kőtölgátjai vannak s a tornyok egymástól való távolsága magasságukal egyenlő. A falakat sok lövőrés töri át és jólkifejlett pártá koronázza. A városokat két vagy három, kívülről befelé egyre magasabb fallal vették körül. Ezek a falak is pártások és lövőrésekkel áttörtek.

A körfal határolta tér egyik sarkában, a legmagasabb helyen, állott a latin várkastélytól nagyon eltérő akropolis. Ezt ugyanis csupán egy tornyos fal alkotta, amely egy meglehetősen szűk udvart fogott körül. Ilyen akropolis volt például Konstantinápolyban, Niceában, Jeruzsálemben és Laodiceában. A tengerparti városokban az akropolis a vele összekötött kikötő szomszédságában állott. (Tirus, Beirut, Tortosa, Cesarea.)

A bizanci császárság ázsiai birtokait már a IX. században elfoglalt saracénok, fenntartották, sőt módosították a kezükbe jutott erősségeket. A tornyokat szaporították, annyira, hogy egymástól mért távolságuk magasságuknak egy negyedére is alászállott. Boltíven nyugvó folyosóval és poternával is ellátták őket. Mindezen munkájukban nem csupán a bizanci iskolában felnevelt szíriai mesterektől, hanem olaszoktól — főként genovaiaktól — is kaptak támogatást.

A XI. század végén megindult kereszteshadjáratok újabb változást hoztak. A régi városok a korábbi háborúk folyamán elnéptelenedtek, úgy hogy körfalaik már nagyon is tágasaknak bizonyultak. Ezeket tehát szűkebb védőövvel kellett pótolni. A pótlás nyugati mintára, hosszú kötőgáttal ellátott tornyos fallal történt. Az új védővonalhoz, szintén nyugati elemként, a kastély, a városi torony, vagy a nemesi torony járult. Ezek a keresztesektől származó építmények tehát már erősen közelednek az olaszországi mintához, s a keletitől — a tornyok kisebb számán kívül — az építőanyag gondosabb megmunkálása is megkülönbözteti őket.

A cittadella továbbra is megmaradt, bár inkább az itáliai várkastélyhoz hasonló alakban. De ezen kívül a városok belsejében más kastélyok is — a lovagrendek székházai — épültek. Mindezek a kastélyok rendszerint egyszerűek; négyszögletű saroktornyaik vannak, továbbá széles és mély áruk. Néha pedig kettős körfaluk is. A keresztetek a templomokat is védhető alakban építették s némelyikből (például a tortosaiból) nagy katonai fontosságú „templomvár” lett.

Amalfi, Pisa, Genova és Velence Palesztinába származott lakói, a tengerparti városokban, ottani házaik közé itáliai mintájú, de alacsonyabb tornyokat építettek. Corner például azt írja, hogy Acconban annyi a torony, akárcsak az Appenin-félsziget városaiban s a paloták olyan feudális kastélyok, aminőket Toscana földjén lehet látni.

Ott, ahol a védőműveket egyedül az olasz gyarmatosok építették, mint például Tráciában és a Fekete-tenger mellékén, a most tárgyalt XII—XIV. századbéli típusokat nem igen találjuk. Itt az erődök tisztán olasz jellegűek, vastokok, szilárdak voltak, de minden csupán díszül szolgáló részlet nélkül. Rendszerint négyszög az alapformájuk, mindenik sarkán egy-egy toronnyal, mint például Gibello, Moncastro. Ha azonban a térszín hullámos volt, akkor a legcélzerűbbnek látszó módon alkalmazkodtak hozzá az alaprajzzal, mint például Perában, Caffában, Cembalóban, stb.

Kezdetben földből és fából épült a védővonal s csak később pótolták fallal, amikor már kellően kifejlődött az illető helyen a kereskedelmi forgalom. A telep, vagy gyarmat feje (console, podestà), azonkívül, hogy az egész katonai és polgári igazgatást ellátta, az építkezést is irányította s rendszerint nem másasztotta el, hogy nevével, címerével és évszámmal ellátott kötéblát ne illesszen a falba. Így különösen az Egei-tenger szigetein, Konstantinápolyban, a Krim-félszigeten s a kisázsiai partokon temérdek olyan olasz felírást találunk, amely azokra és azokra az időkre emlékeztet.

Érdeemes megemlíteni, hogy a középkorban építészek és katonai parancsnokok egyaránt dolgoztak a hadiépítményeken. A tervezés, az egész építmény vázának és szerkezetének megállapítása, az építészek feladata volt. Ezek azonban nem csupán a mai értelemben vett polgári vagy katonai építőművészek, hanem gyakran egyúttal festők, szobrászok vagy kőfaragómesterek is voltak. Címük „magister”, vagy „protomagister” volt. Ilyen sokoldalú mester például a XV. században élt Scarpagnino, számos velencei műemlék építője, aki Legnago megerősítésén is dolgozott, vagy Fra Giocondo, Michelangelo, Peruzzi, Sangallo, akik mindannyian a várépítés terén is munkálkodtak.

A katonai parancsnokok is, még pedig mind a szárazföldi, mind a tengeri haderők parancsnokai, szükségképpen belemélyedtek a haditechnikába, annyiul is inkább, mert a középkori háborúk nagy része várak birtokáért folyt. Ezért talánunk sok olyan vezért, aki egyszersmind jeles haditechnikus is volt. Így például Guglielmo Embriaco, hajóhadparancsnok létere, Jeruzsálem ostromát is vezette. Sot akadt egy olasz nő is — Cristina da Pizzano — aki a XIV. század végén a haditechnikai irodalom terén működött.

A munka II. fejezete előbb az olaszoknak a keresztes háborúkban játszott nagy szerepét tárgyalja, azután pedig bemutatja a hadiépítészetnek mindazokat az emlékeit amelyeket kétségkívül olasz mesterek hoztak létre, Palesztinának, Szíriának és Anatóliának igen sok városában.

Még nem egészen bizonyos, hogy honnan kerültek Keletre az első itáliai gyarmatosok, de úgy látszik, hogy Amalfinak már a VI. században volt telepe Jeruzsálemben. Ennek a köztársaságnak hatalma a XI. században érte el a tetőfokot, amikor valósággal az ő hajói uralkodtak a tengeren. De ezt az elsőséget már a XII. században vitássá tette Genovának egyre növekvő tengeri hatalma. Pisának is voltak már a XI. században keleti gyarmatai, amelyek a XIII. századig virágzóttak. Velencének az első keresztes hadjárát után, a jeruzsálemi királyság csaknem minden nagyobb városában volt telepe. Fontos tudnunk, hogy mindezek a telepek nem területhódítás céljából, hanem pusztán kereskedelmi érdekből keletkeztek. Minthogy pedig gazdagságuk folytán nagyon sokan irigykedtek rájuk, a telepesek kénytelenek voltak megfelelő védőműveket is építeni.

Lehetetlen, még olyan röviden is, valamennyi műemléket felsorolnunk és leírunk; ennél fogva csak a legjellemzőbbnek Castelsanpietronak (a mai Budrumnak) vázlatos ismertetésére kell szorítkoznunk, amennyire képek és tervrajzok nélkül lehetséges.

Castelsanpietrot az Egei-tenger kisázsiai partján, az antikvilágbeli Halikarnassos romjaira építették — nagyobbára olasz mesterekkel — a Szent János lovagok, megalkotva vele a Rendnek talán legnagyobbyszerű s félig rombadült állapotában is impozáns levantei várát.

Manapság a tenger már messzire hátrált attól a vonaltól, ameddig a XIV. században terjedt s a hajdani kikötőt teljesen betemelte az iszap és a homok.

A Szent János-lovagok 1310-ben tették át székhelyüket Rodosz-szigetére s 1404-ben szállottak meg a hajdani Halikarnassos akropolisának maradványait. Az új erősség gyorsan felepuült a tengerbe nyúló földnyelven s teljesen kifejlődött állapotában egy középkori és egy a XVI. század első évtizedeiben épült újabb részre oszlott. Középen egy kis magaslaton áll a legrégebben épült várkastély, két nagy, négyszögletes toronnyal, ciszternával és melléképületekkel. Ezt, körülbelül 140 × 100 méter oldalhosszúságú négyszögben, körfal övezi, két udvart zárva körül. A magasabbik a várkastélyt környezi, az alacsonyabbik a nyugati homlokzat mögött van. Ennek a körfalnak délkeleti sarkán hatalmas erős torony őrködött a rend gályáinak kikötőhelyén. A legrékényebb a szárazföldre néző északi homlokzat volt, ezért ennek falát 5 torony oldalozta. Ez elé épült a XVI. századbeli, tehát már újkori erődítmény. A lapos keleti partra néző oldalt különböző külső védőművek is biztosították.

Azok közül az olaszok közül, akiknek neve Castelsanpietro építéséhez is hozzáfűződik, megemlítjük Orsinit és Fabrizio del Carrettot: az előbbi 1467-től 1476-ig, az utóbbi 1513-tól 1521-ig a Szent János-lovagrend nagymestere volt. Továbbá Castelsanpietronak 1431 és 1434 közötti kapitányát, Angelo Muscettolla lovagot, Bernardino Piossasco és Costanzo Operti várnagyokat, valamint Nicolo d'Ancisát, Operti műve többek között a vár nyugati oldalán álló „Rivellino grande” (nagy pajzsgái). Mindezek emléke nem csupán krónikákban, hanem részben cimeres, feliratos köveken is él. A szerző a középkori várépítésnek ezt a rendkívül érdekes példáját 2 alaprajzon és 16 képen is bemutatja.

A III. fejezet Tracia és Macedonia váraival foglalkozik. Ebből minket

magyarokat leginkább Konstantinápoly egyik városrészének. Perának, erődítményei érdekelnék.

A genovaiak alapította s a XIV. század elejétől a XV. század közepéig fennállott és virágzott város rész -- „la magnifica comunità di Pera” — nem az első olasz telep volt Konstantinápolyban, mert a görög császár, miután 1081-ben, velencei hajóhad segítségével szétzörta az albán partokat támadó normann flottát, hálójá jeléül átengedte Velencének Dalmáciát, az egész Keleten nagy kereskedelmi kedvezményekkel ruházta fel a köztársaságot s a fővárosban is adott neki településre engedélyt.

Azonban békés fejlődésről szó se lehetett, mert Velence féltékeny vetélytársa, Genova, egyre jobban élesztette a császárs s a lagunák városa között lángrollobbant egyenetlenségeket. Ezekbe a másik két hatalmas köztársaság, Amalfi és Pisa is beleszólt, még pedig az utóbbi leginkább Velence pártján.

A XII. század végén mind a négynek voltak Konstantinápolyban telepei, de a velenceiek és a genovaiak azontúl se férték meg békésen s amikor csak lehetett, pusztították egymás szállásait. 1303-ban történt, hogy a császár a perai parton jókora területet engedett át Genovának, megengedve ott mindenféle házak építését, azzal a kikötéssel, hogy ezek az építmények se kastély-, se várfalak ne legyenek.

Maggiorotti nagyon világos és minden hosszas leírásnál könnyebben érthető térképen mutatja be Pera várműveinek fejlődését, 1303-tól kezdve 1453-ig, vagyis a görög császárság bukásáig s vele együtt a konstantinápolyi olasz gyarmat hanyatlásáig.

Az első „concessio” szabálytalan, hosszúkas négyszög volt, amelyek leghosszabb (560 m) oldala a tengerpart mentén, keleti oldala pedig a dombok lejtőin húzódtott végig. A telep helyzete, az uralkodó magaslatok közelsége miatt, nem volt megnyugtató. Ezért az első podestá — Montano de Marinis — csakhamar hozzáfogott a védőöv felépítéséhez. Ez kezdetben csak rőzsefennel megkötött földből készült, de amikor 1315-ben a telepet s részben a kerítést is, tűzvész pusztította el, Marinis — a császár tilalmával mit se törődve — újabb, szabályosabb körvonalú tornyos övnek köből való felépítését határozta el. Elrendelte, hogy a körfal közelében álló házak külső oldalán ne legyen ablak, csak lövőrés, hogy a védelemben közvetlen részt vehessenek. Bárha a császár megtiltotta, a genovaiak mégis építettek a keleti körfal közepetáján egy kastélyt, amelynek alapfalai Pera erődítményeinek 1864-ben történt lebontásakor kerültek napvilágra.

De a védővonal még így sem felelt meg a genovaiak levantei építésmódjának, mert nem volt olyan pontja, ahonnan a hajók járását szemmel lehetett volna tartani, azt a kérésüket pedig, hogy a telep keleti irányban tovább terjeszkedhessék, a császár méltallankodva útasította vissza

Azonban egy korábbi, rosszul sikerült kísérlet után, 1349-ben felhasználták a császárság akkori szorult helyzetét s a telep délkeleti oldalán, csúcsával a dombtetőre nyúló háromszögű területet foglaltak el, azután pedig hamarosan be is kerítették. A háromszög csúcsán a császár filalma ellenére, a Szent Keresztiről elnevezett tornyot (Torre di Santa Croce) építették. Ez volt a gyarmat első állandónak bizonyult bővülése.

A genovaiak, miután győzelmesen fejezték be az 1351-től 1352-ig tartott háborút Velence és a császár ellen, békét kötöttek, amelynek értelmében a császár nem csupán az előbb említett szerzeményeket hagyta meg birtokukban, hanem azt is megengedte, hogy a Bosporus partján álló „láncos toronyban” (Torre della Catena) őrséget tarthassanak, eddig a toronyig terjesztve ki az immár másodszer bővülő gyarmatot.

Ekkor kezdődött Pera igazi virágzása s a görög császártól való csaknem teljes politikai függetlensége. Ezt a fontos valóságot a feliratok, címeres kövek sokasága is igazolja, amelyekből talán egy régi városban se lehet ennyit találni. Az akkori genovai doxák, perai podesták és más kiváló személyek neveit látjuk rajtuk megörökítve, akik mindenikének volt több vagy kevesebb része a várfalak, tornyok vagy kapuk felépítésében.

1387-ben és 1397-ben újabb térfoglalás történt, még pedig az északi és keleti oldalon. Észak felé alkalmatlan lévén a térszin, 1400 és 1403 között kelet felé nyújtották meg a körfalat, olyanformán, hogy az 580 méter hosszúságban a tengerparton haladt, azután északra fordult s a Szent Kereszt tornyánál csatlakozott a régi körfalhoz. Ez volt az ötödik bővülés, amelynek következtében Pera kerülete mintegy 3 kilométerre növekedett.

A körfalak külső sikkja függélyes volt, felső részükön apró ívekkel, amelyek a kiszögélő mellvédet tartották. A falak tetején 1 méter széles körfolyosó húzódtott, amelyre vagy a toronyból, vagy pedig alulról létrán lehetett feljutni.

A tornyok nem oszlottak el egyenletesen a falak mentén; alaprajzuk is különböző volt. Találunk közöttük köralakúakat, négyszögletűeket, sőt ötszögletűeket is. Valamennyi közül leghatalmasabb a Szent Kereszt 48 méter magas tornya volt, amelyet Baldassare Maruffo podestà 1447-ben valószínűleg mentsvárrá (Ridotto difensivo) alakított át s négy méter magasságú és 2 méter vastagságú körfallal, továbbá 15 méter szélességű árokmal vette körül.

A kapuk száma a XV. században 12 volt. Sötétszínű faragott kőből épültek, biztonsági okokból meglehetősen keskeny, de olyan magas nyílással, hogy lóháton is be lehetett rajtuk menni.

A szerző részletesen leírja Konstantinápoly 1453-i ostromát és bevételét is, amelynek következtében Pera is elvesztette addigi függetlenségét. Lakosainak egy része a megváltozott viszonyok következtében kivándorolt. A török leromboltatta a szárazföld felé nyíló kapukat és megszállotta a Szent Kereszt tornyát, valamint az arzenált is. Azonban a szultán dekrétummal biztosította a perai olasz gyarmat hűbérviszonyban való további fennállását. A győző nem romboltatta le a várfalakat, sőt Andrea Testa 1513-ban meg is újította őket. De a következő századokban annál gyorsabb pusztulásnak indultak, míg nem az 1864-ben végrehajtott városszabályozás legnagyobb részben eltüntette őket. Ma már csak a Szent Kereszt átalakított tornya és egyes, siralmas állapotban levő maradványok emlékeztetnek a középkori olasz várépítés egyik legnagyobbyszerű alkotására. Az új gazda a perai podesták 1316-ban újjáépült székházát (Palazzo podestarile) is barbár módon kiforgatta eredeti mivoltából.

A Fekete-tenger északi partja, úgyszintén az Azovi-tenger partja, is tele volt a középkorban olasz telepekkel: Caffa (Theodosia), Soldaia (Sudak), Cembalo (Balaklava), Inkerman, Vosforo, Taman, La Tana, Mangut, Santi, Lusa, Jalita, San Teodoro stb. stb.

Az ókori Theodosia helyére épült Caffa volt közöttük a legfontosabb. Ez a hely már Hadrianus császár korától kezdve lakatlan volt s az elhagyott antikvilágbeli telep romjain bizanci gyarmat keletkezett. Bizonyosra vehető, hogy a genovaiak már a XII. században megvetették a lábukat az elpusztult bizanci telep helyén és Stella állítása szerint már a XIII század elején megkezdődött a védőöv építése, amely Sinibaldo Doria nevéhez fűződik.

Caffa történetét nagyon viharossá tették a szüntelen harcok, részint a szomszédos tatárok, részint a velenceiek, majd az oroszok ellen itt tehát okvetlenül várat kellett építeni, amely még 1775-ben is annyira ép volt, hogy akkor készült részletes orosz térképén legrégibb alkotóelemeit is fel lehet ismerni.

A legkorábban épült, mintegy 700 méter kerületű cittedella egy kis dombot és egy sik területet zár magába. Északi sarkán állhatott a római „Castrum” s ennek alapfalaira épülhetett a középkori „Castello”, amelyből ma már csak két torony és egy magános faldarab áll.

A város körfalának a cittedellához nyugaton csatlakozó része a térkép készültékor se volt meg, mert az oroszok már korábban elpusztították. Ez a tornyos körfal 1340 és 1350 között épült s tornyainak és kötőgátjainak egy része ma is fennáll. Valamennyi torony négyszögletű, mintegy 20 méter magas és 10 méter oldalszélességű volt. A toronyfalak részint függélyesek, részint mérsékeltlen lejtősek.

Caffa a XV. század első felében élte virágkorát. 1453-tól fogva már

csak tengődött, török kézre jutásáig, vagyis 1475-ig. De a védőművek elpusztítása nem az ő nevékhöz, hanem az oroszokéhoz fűződik, akik 1783 óta kőbányául használták a tornvokat és kötőgátjeiket.

Az V. fejezetben az Egei-tenger szigeteinek, majd Ciprus szigetének olasz hadi műemlékein kalauzol végig a szerző. Az előbbieken Cerigo, Anafe, Santorin, Amorgo, Ios, Sichinos, Polikandros, Chimolo, Sifnos, Paros, Mikonos, Delos, Serifos, Chitnos, Keos, Tinos, Andros, Egina, Samos, Nikaria, Chios, Psara, Antipsara, Lesbos, Tenedos, Stalimene, Imbros és Samotrake, az utóbbin Larnaca, Baffo, Chiti, Cerines, Limisso, S. Ilario, Nicosia és Famagosta jelzik az olasz haditechnikusok működésének helyét.

Famagosta talán az a név, amelyet a legelőbb Velencében járt magyar hallhatott s láthatta — ha ugyan megfordult a San Giovanni e Paolo templomban — azt az urnát is, amely Famagosta elevenen megnyúzott hős védőjének, Marcantonio Bragadinonak börtölét rejti. Az urna felett egy különben elég győnge falfestmény is megőrökíti ezt a borzalmas jelenetet (1571).

Ez a város a sziget északkeleti partján épült. Két kikötője volt; az egyik a lagunára, a másik a tengerre nyílt. Itt a XIII. században egy bizanci falu állott, úgy látszik, fallal körülvéve. A genovaiak a XIV. század közepén hatalmukba kerítették Famagostát is és kijavított védőműveit egy várkastéllyal is megtoldották. 1488-ban Velence lett úrrá Ciprus szigetén s teljesen megújította és ágyúk befogadására is alkalmassá tette a régi erődítményeket. A kastély tornyait és kötőgátjait alacsonyabbra szabták, a tengerpartra néző homlokzatot teljesen újjal pótolták, amelynek tetéjére már ágyúkat is lehetett állítani. A Porta di Limisso elé hatalmas pajzsgát épült, belsejében 3 méter széles folyosóval. Ennek lövőrésein át lehetett a körülötte levő árkot pásztázni. Végül Ercole Martinengo gróf nagy bástyát épített az északnyugati saroktorony helyére, amely az akkori rendszerben épült olasz bástyáknak egyik legszebb példája. Két homlokzata 95—95 méter hosszú; 35 méter hosszúságú szárnyaiból 17 méternyi darab hátra van tolva. Ebben a részben vannak két sorjában egymás felett a kötőgátakat oldalozó ágyúk. Az alsó sor boltozott kazamátában, a felső sor a nyílt gáton áll.

A török csak hosszas ostrom után tudta bevenni az erős várat 1571 augusztus 1-én. Megemlíthetjük, hogy a velencei uralom utolsó éveiben ezek a hírneves katonai mérnökök dolgoztak Famagostában: Astorre Baglioni, Marco Crivellatore, Gerolamo Magio, Ercole, Gerolamo és Nestore Martinengo grófok, Giovanni Mormori és Giangirolamo Sammicheli.

Itáliához való nagy közelségénél fogva, Görögországban is tág tere nyílt az olasz gyarmatosításnak, amelyben itt is a két örökös ellenségnek, Genovának és Velencének volt legnagyobb része. Ilyen olasz telepek voltak — hogy csak a legfontosabbakat említsük — Lepanto, Calcide, Korinthos, Argos, Nauplia, Mistra, Monemvasia, Corone és Modona.

A középkor végén Napoli di Romania, (a mai Nauplia) volt a legnagyobb és legfontosabb görögországi várak egyike. A várost részben hellén, részben bizarci eredetű körfal övezte tornyok nélkül, de fűrészfogakhoz hasonló, sűrűn alkalmazott kiszögélésekkel. A körfal az északkeleti oldalon a part közelében állott kicsiny várkastélyhoz, az ellenkező oldalon az antikvilágbeli akropolishoz csatlakozott. A Monte Palamede nevű magaslaton az akropolistól körülbelül 1 kilométernyire is állott valami kisebb erősség, úgy szintén a kikötő bejáratát elzáró kis szigeten is.

A velenceiek az utóbbinak helyére a S. Teodoro nevű váracskát építették, amely egy fogaspártájú körfalból s az udvar közepén emelkedő magas és vaskos toronyból állott. A XV. század második felében két egymáshoz csatlakozó új védőművet függesztettek az akropolis keleti oldalához. Az egyiket, amely az akropolissal érintkezett, tornyos fal alkotta, egy a többenél nagyobb toronnyal az északkeleti sarkon. A másik védőmű a most említettnek bejárása előtt van s így annak mintegy kapuvédője (Barbacane) lehetett. Kelet felé kerek toronyban végződött. Ez a „Baluardo della cittadella” már az átmenetet jelzi a középkori várépítéstől az ujkori bástyához.

A városon uralkodó Monte Palamede erődítményei zárt csoportot al-

oltak. Legrégibb része háromszögű volt, amelyhez a velenceiek a S. Gerardo, S. Andrea és S. Nicolò nevű három kisebb erődöt függesztették. A közöttük üresen maradt tér a csapatok gyülekezésére szolgáló „Piazza d'Armi” volt.

Nauplia várát a XV. században, Gióraltár után a legerősebbnek mondták egész Európában. Építői közül megemlítjük Antonio Gambellót, Antonio Marinatot, Bartolomeo da Vicenzát, Gurlino Tombesit és Bellone Manettit.

Az utolsó fejezet Provenceba vezeti az olvasót. Acquemorte (ma Aigues-mortes) várához, a középkori olasz hadiépítéssel egyik legszebb s ma is fennálló alkotásához,

Ez a vár a hasonló nevű öböl lagunái között, a Rhone torkolatától nyugatra esik. Itt már IX. Lajos francia király építtetett egy erős tornyot s úgy látszik, hogy a várost is földdel töltött palánkkal vétele körül. Ő is foglalkozott Acquemorte állandó jellegű megerősítésének gondolatával, de a terv végrehajtására csak utóda, III. Fülöp alatt került a sor. Ez már 1271-ben megbízta Guglielmo Boccanegra hírneves genovai hadiépítéssel ezzel a nagy munkával. Tulajdonképpen három építkezéstről volt szó, tudniillik a város védőövének, a Torre Carbonierának és a kikötőnek felépítéséről. Boccanegra elkészítette a terveket s 1272-ben munkához is fogott, de már 1274-ben meghalt, amikor a falak még alig látszottak ki a földből. Utódjára, a szintén genovai Nicola Cominellire hárult a feladat, hogy Boccanegra tervei alapján továbbfolytassa és — nem tudni melyik évben — be is fejezze az építkezést.

Az új körfallal körülrzárt tér trapezoid alakú. A lagunára néző délnyugati oldala 497, a vele szemben levő 567, a két kisebb pedig 301 és 269 méter hosszú. A trapezoid négy sarkán egy-egy nagy torony áll. Ezek közül az északi sarkon levő, már korábban épült kerek Torre Costanza nem csatlakozik a körfalhoz, hanem teljesen el van szigetelve tőle. A többi három sarkortorony (Villanova, Polveriera és Borgognona) is kerek és kerületének $\frac{3}{4}$ részével esik a körfalon kívül.

A laguna felőli (délnyugati) homlokzat a legerősebb. Hat kötőgát és öt torony alkotja: ezek közül három egyszerű, a többiek pedig ikertornyok (Torri gemelle). Az átellenes homlokzaton már csak két egyszerű, négyszögletes és három ikertorony van; az utóbbiak egyikén visz át a szárazföldre nyíló főkapu. A délkeleti oldalon egy négyszögű és egy ikertorony, az északnyugatin pedig csupán egy négyszögű torony áll. Az utóbbi homlokzat előtt le/ő árkot később a Torre Costanza közelébe nyúló kis kikötővé alakították át.

A kötőgátak falai 11 méter magasak s alul 4, felül $2\frac{3}{4}$ méter vastagok. A hajdan 5—6 méter mély árkokat 1778-ban egészségi okokból betömtek. A tornyok magassága a kötőgátakénak majdnem kétszerese. Valamennyi torony úgynevezett „Torre a cavallo del muro,” vagyis a kötőgátnak mind belső, mind külső falsíkja elé nyúlik. Az ikertornyok valóságos kis várkastélyt alkottak. A szerző különösen hangsúlyozza, hogy a tornyok felső részéhez tapasztott kis vigyázótorony (garitta; franciául: échaugnette, németül: Luginsland) eredetileg nem volt meg s csak a XIV. században épült. Az efféle tornyocská a francia várépítés tartozéka s olasz várakon csak igen ritkán fordul elő.

A védőöv északi sarkán, de tőle elkülönítve álló „Torre Costanza,” 30 méter magas, 22 méter átmérőjű kerek torony; ablakokkal és szűk lövőrésekkel csak gyéren áttört falai 6 méter vastagok. Ez a hatalmas építmény nem csupán védő, hanem egyúttal lakótorony — a király szállása — is volt. A „Torre Costanza” a középkori várépítésnek minden részletében alaposan átgondolt valóságos mesterműve s bizonyos fokig a keresztetek keleti építkezéseire is emlékeztet. Az, hogy melyik évben épült, kiderítésre vár.

Acquemortétól 2 kilométernyire északra, a lagunát átszelő úton épült a város védőműveivel egyszerre, a „Torre Carboniera.” Ennek a 16 méter magas és 10 méter oldalhosszúságú négyszögletes toronynak az volt a rendeltetése, hogy a várost netalán megkerülő ellenség elől elzárja a továbbjutást.

Acquemorte falainak és tornyainak összesége, egyszerű, de megkapó alakban emelkedik ki az öt környező csendes és sivár mocsaras lapályból, egy rég letűnt kor beszédes tanujaként.

Ez az ismertetés természetesen csak igen hézagos vázlatát adhatja a könyv tartalmának, de terünk nem engedi, hogy a kisebb részletekbe is bemélyedjünk. Most tehát még csak annak megállapítására szorítokozunk, hogy a szerző iránya cikornyátlan, világos és egyúttal eleven is. Azzá teszi a valamennyi fejezetbe gondosan beleszőtt történelmi háttér. Magyarázatai, fejtegetései könnyen megérthetők a sok szebbnél-szebb kép, alaprajz és harántmetszet segítségével. Csakis ilyen, nagy szakértelemmel összeválogatott, bőséges képanyaggal lehet ezt a különben is elég nehéz tárgyat a helyszíni viszonyokat nem ismerő olvasóval megérteni.

Maggiorotti tábornagy ezzel a művével valóban nagyot alkotott. A legteljesebb elismerés illel érte, de vele együtt a fascista olasz kormányt is, amely a fenkölt cél érdekében nem sajnálta a pénzt ennek a kiváló könyvnek megfelelő köntösben való kiadására.

Gyalóky Jenő.

Leone Andrea Maggiorotti és Dr Florio Banfi: *Le fortzze di Temesvár e di Lippa.* Különlenyomat az „Atti dell'Istituto di Architettura Militare Italiana” III. kötetéből. 8° 47 lap, 12 képpel. Róma, 1933.

Néhány hónappal ezelőtt hagyta el a sajtót ez a Temesvár és Lippa váráról szóló füzet, dicséretreméltó újabb tanúságaként az olasz—magyar szellemi együttműködésnek.

A két vár általános története eléggé ismeretes minálunk, de annál inkább hiányzik katonai szempontból való, fejlődésüket és hanyatlásukat is feltüntelő szakszerű leírásuk. Ezen a téren tehát hézagpótló Maggiorotti tábornagy és Dr. Banfi Florio tanulmánya, amely a külföldin kívül az idevágó magyar irodalmi anyagot is gondosan felhasználta. Az értekezés nagyobb része, a dolog természeténél fogva Temesvárról szól, mert ez volt a két vár közül a fontosabbik.

Délmagyarországnak azt a részét, ahol Temesvár épült, a középkorban erdőséggel szegelt és sok kisebb-nagyobb vízfolyással átszőtt, hosszúra nyúlt mocsár borította. Ebbe torkollott a mai Gruin táján a Béga és Temes, továbbá lejeőbb a Poganis, a Surgány és a Temesina vize is. Ennek a bonyolódott vízrendszernek legészakibb ága talán a mai Ó-Béga, legdélibb folyása pedig alkalmasint a Temesnek a mostani Zsebely alatti „Birda” nevű mellékága lehetett.

Ennek ez egykor annyira miazmás területnek északi szélén keletkezett Temesvár, amelynek helyén már a dákok uralma idején, majd az avar birodalom korszakában is állott valami erődítmény. Ezt a honfoglaló magyarok az úgynevezett „Kreml-typus” szerint alakították át, amellyel oroszországi vándorlásaik alatt ismerkedtek meg. Az ilyen „Kreml” többnyire szabálytalan alaprajzú volt; kőfal, kőhányás, vagy dögölt agyagból készült, rőzsefennel és gerendával is megerősített gát fogta körül. Az 1241-i mongoljárásig ez a várépítőrendszer uralkodott Magyarországon. A legfontosabb ilyen erősségek belsejében vasok öregtoronyot is építettek, amint azt többek között Temesvár, Tokaj és Munkács példája is mutatja.

Temesvár felvirágozása tulajdonképpen I. Károly király idejében (1308—1342) kezdődött. Ő a régi vár közvelein szomszédtságában új erősséget építtetett. Mivel a vízjárta talaj nagyobb épület terhére nem bírta volna, vellei módon a fenékebe vert kölpökből kellett megfelelő alapot teremteni. Az új „Anjou-vár” négyszögletű volt, mindenik sarkán egy-egy kerek toronyal. belsejében pedig palota épült. Ugyanerre a formára alakította át a király a régi várat is, amelynek földgátját szintén téglával burkolattta.

A XIV. század végén Magyarországot már fenyegető török veszedelem 1396-ban Temesvárt is elérte, temérdek kárt és pusztulást okozva. De a nálunk inkább Ozorai Pipo néven ismert Filippo Scolari csakhamar helyreállította a várat, természetesen a régi alapokon. További fejlődése már Hunyadi János idejére esik. Az ő szolgálatában volt az a Paolo Santini nevű olasz építész, akinek az 1443 és 1447 közötti temesvári építkezések tulajdonítha-

tók. Santini leromboltatta a korábbi erődítményeket s helyükbe új várkastélyt épített, de nem az Anjou-vár alapfalaira. A régi várból csupán az új főgátba illesztett Vízikaput s a főlötte emelkedő tornyot hagyta meg. Ez a „Hunyadivár” körülbelül 10 méterrel volt szélesebb az Anjou-várnál, amelytől külsőre alig különbözött. Ugyanebben az időben a városnak is volt már kerítése, részben szintén Santini műve. A XVI. század közepén már két megerősített városrészeről, tudniillik a Nagy- és Kispalánkról szólnak a kútfők.

Az a mélyreható nagy átalakulás, amelyet az olasz bástyarendszer diadalrajutása idézett elő a várépítésben, minálunk csak a mohácsi vész után kezdette érezteini hatását; de ez a hatás még nagyon sokáig nem terjedt Temesvárig.

Az egyre jobban fenyegető török veszedelem közelgésében, I. Ferdinánd király 1551-ben megbízta Giovan Battista Castaldo tábornokot, hogy a temesvári erődítményeket javíttassa és egészítse ki. Castaldo segítőtársa, ebben, valamint a többi hasonló (erdélyi) munkájában is, Antonio da Bufalo Andrea da Treviso, Francesco és Simone da Pozzo, Alessandro da Urbino (Cavolini), Zuan de Roveredo, továbbá Antonio és Martino de' Spazio volt. Castaldo előbb a spanyol Bernardo Aldanát, majd ennek önkényű távozása után Don Caspare Castelluviot rendelte ki Temesvár kapitányául. 1552 májusában Losonczy István vette át ezt a tisztséget. Mellette, mint műszaki tanácsadó, Martino de' Spazio működött. Az építkezés a Hunyadi-várra és Kispalánkra nem terjedt ki, ellenben teljesen elkészült a Nagypalánk erődítése, nagy baluardokkal, széles árokat és fedett úttal. Az olasz bástyarendszernek — az 1716-i visszavételkor készült megbízható térképen is — csak a Nagypalánk északkeleti sarkán látszik nyoma, egy felbástya alajában. Ugyan-ez a tékép egy pajzsgátat és két fedőgátat is ábrázol.

A törökök ugyanis sohase tűntek ki a várépítés terén s ezért a birtokukba jutott középkori jellegű várakat se alakították át korszerűen, hanem csak a legszükségesebb javításokra szorítottak. Így aztán Temesvár képe alapjában véve alig változott az 1552-től 1716-ig tartott török uralom alatt. Ezt látjuk, többek között, Buda és Szeged várán is.

Temesvár elavult erődítményeinek átalakításával Marsili és Morando Visconti olasz hadmérnökök is foglalkoztak. (Az előbbi azonban nem azonos a nagy hírű Luigi Ferdinando Marsili gróffal). Van egy térkép, amely a várat Marsili elgondolása szerint, négy szabályszerű bástyával tünteti fel. Azonban a teljes újjáépítés nagy munkája már nem az olaszokra, hanem császári hadmérnökökre várt. III. Károly király 1723 április 15-én tette le a nyolchomlokatú új vár alapkövét s 1739-ben, a külső védőművek kivételével el is készült ez az akkor még nagyon fontos erősség. Ennek az építkezésnek esett áldozatául a már nagyon roskadozó Hunyadi-vár, Lebontották s helyébe, nagyrészt új alapokon, tüzérszertárat építettek. Ezt 1849-ben az ostromló magyar sereg ágyúi nagyon megviselték, úgyhogy sok mindenféle változtatással, újjá kellett építeni. 1905-ben a szertáparancsnokság birtokában volt egy régi metszet, amely a Hunyadi-várnak ezt a kész utódát még 1850 előtti, a mostanitól teljesen eltérő állapotában ábrázolja. Santini hajdani művéből ma már csak egy torony maradványa s egy faldarab látható. Alapfalai az 1903-i ásatások során kerültek napfényre.

Az utolsó olasz hadmérnök, aki Temesvárott is működött — a veronai Carlo Alberto Pellegrini gróf (*1720, †1795) — a császári hadseregben fényes pályát futott meg, mert 1788-ban tábornagy. 1789-ben pedig, Belgrád ostrománál szerzett érdemeiért, a Mária Terézia-rend nagykeresztése lett.

A tanulmány többi része Lippáról, a Maros-völgyének törökvilágbeli legfontosabb váráról szól. Erről is sok téves adat forog közkezen, mind helyére, mind pedig alaprajzára és felépítményére vonatkozólag. A szerzők helyesen állapítják meg, hogy Lippának tulajdonképpen négy erőssége volt. Ezeket a mi történetíróink igen gyakran összezavarják, összekuszálván ezzel azt is, ami az egyike vagy másikra vonatkozik.

A Maros radna-lippai szorosának keleti végén, a Boszporoda (Pass-Pforte) nevű erdős magaslaton épült az első erődítmény, alkalmasint nem

sokkal a mongoljárás után. Ebből ma már csak egy kerek toronynak némi maradványa látható. Rendeltetéséről megoszlanak a vélemények. Legtöbbször csak magányos vigyázótornyot látnak benne, ahonnan a Maros kelet felé kitáguló völgymedencéjét jól szemmel lehetett tartani. Lehet azonban, hogy a toronyén kívül még más alapfalakat is rejtget a föld. Az utóbbi (valószínűbbnek látszó) esetben véloságos váracska állhatott itt, amely a vele szemben levő s 1278 óta szereplő Solymos várával együtt, a völgyszörös elzárására szolgálhatott. Ezt az utóbbit Hunyadi János teljesen újjáépítette s mivel Paolo Santini az ő szolgálatában volt, nem lehetetlen, hogy Solymos vára is Santini alkotása.

Maga Lippa csak az Anjouk idejében kezd nagyobb fontosságra jutni s valószínű, hogy csak akkor épült a város tőszomszédságában a Maros kiöntésétől övezett kicsiny vára, mintegy 4 $\frac{1}{2}$ kilométernyire nyugatra a fennebb említett legrégebbi erődítménytől. A még sokáig teljesen nyílt városkát csak 1510 után vette körül palánkkal akkori tulajdonosa, Brandenburgi György ögróf. Ugyancsak a XVI. század folyamán épült, közvetlenül a vártól délre, a „Tövisvár”-nak nevezett huszárvár. A Maros kiöntése mindakettőt körülfogta s a város palánkjának nyugati oldalát is érintette. Ez a palánk az északi oldalon a Marosig ért, többi oldalát azonban árok szegélyezte.

Mivel a Boszpordán állott középkori építmény időközben elpusztult, Lippának a XVI. század második felében már csak három erődítménye volt. Centorio leírása szerint, a várkastélynak is mondott vár igen kicsiny, négyszögű építmény lehetett, mindenik sarkán egy-egy kerek toronnyal. Földhányással megerősített körfal övezte; a hasonló alaprajzú tövisvárat azonban csak egyszerű palánk (cölöpgát) vette körül. Ugyanilyen volt a város kerítése is, amelyet gyéren alkalmazott rondellák szakítottak meg. Nagy hátránya volt Lippának — főként pedig a város erődítményeinek — a déli oldalon húzódó dombosor, amely az ágyú tőkéletesedésével egyre jobban érezette káros hatását.

A törököktől 1551 november 4-én történt visszavétel után, Castaldo megbízta Alessandro da Urbinót, hogy a bástyarendszer szabályainak megfelelően építse újjá Lippa várát. Vilella és Centorio írja, hogy az olasz mester valóban hozzá is fogott a munkához, de az is valószínűnek látszik, hogy az akkori szokásnak megfelelően, egyelőre csak ideiglenes földgátat emelt. Állandójellegű védőöv építésére nem is maradt idő, mert a török 1552 július 30-án másodszer is elfoglalta Lippát s 43 évig megszakítás nélkül birtokolta.

Azokban itt se gondolt arra, hogy az annyiszor vívott várat — Alessandro da Urbino munkáját folytatva — a kor követelményeinek megfelelően átalakítsa. Ez kétségtelenül kiviláglik Evlia Cselebi 1660-i leírásából is. Lippa végleges és állandó formában való megújítását tehát csak 1691 és 1695 között lehetett megkezdeni, vagyis abban az időben, amikor ismét császári hadak ültek benne.

Az újjáépítésről két tervrajz is maradt fenn. Az egyik Luigi Ferdinando Marsili gróf, a másik a már említett Visconti műve. A huszárvár mindkettőn hiányzik. Marsili terve szerint, az északnyugati homlokzat kivételével épen hagyott régi várat négybástyás új főgát vette volna körül. Ellenben Visconti raizán teljesen hiányzik a régi vár s az új vár belsejét kaszárnya, porház és sütőház foglalja el.

De a megújítás nagy munkája sohase készült el teljesen. Ugyanis a török 1695 szeptember 9-én újra elfoglalta s az 1699 januárius 26-án kötött karlovitzi béke értelmében meg is tartotta Lippát. Azonban ugyanez a béke Lippa vára fölött is megkondította a halálharangot, lerombolását kötvén ki. Ez meg is történt, még pedig alaposan, mert ma már csak a várfalaknak s a várospalánk árkanak egyes elszórt nyomai láthatók.

Gyalókey Jenő.

Eugen Darkó: *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts.* 8° 56 lap, 2 táblával, Hermann Böhlau kiadása, Weimar, 1933. Ára ?

Darkó Jenő, a magyar-byzanci kapcsolatok legalaposabb ismerője és kutatója, ebben a füzetben három, a középkori magyar hadtörténelemben közvetlenül belevágó tanulmányt tett közzé.

Az első az 1259-i pelagoniai csatában harcolt magyar és kun segítőcsapatok viselt dolgairól, a második a magyarországi kunoknak Konstantinápoly 1261-i visszahódításánál játszott szerepéről szól, a harmadik pedig az 1263-i magyar-byzanci háborút tárgyalja.

Különösen az első tanulmány nagyon érdekes és fontos, ezért bővebben óhajtunk foglalkozni vele.

Palaiologos Mihály nicei császár öccsére, a Sebastokratorrá tett Komnenos Jánosra bízta annak a hadseregnek a vezetését, amelynek Mihály epirosi despotával kellett megbirkóznia. Az utóbbit erősen támogatta két veje, — Manfred sicíliai király és Willehardouin Vilmos — is. Mivel a szövetséges frank-epirota sereg hatalmasabb volt az övéénél, a császár a magyar királytól kért és kapott katonai támogatást. De kapott másfelől is, úgy hogy amikor 1259-ben kenyértörésre került a sor, jókora — magyarokból, magyarországi kunokból, karinthiaiakból, rácokból és bolgárokból álló — segítőhad gyűlt össze és csatlakozott Mihály császár görög-kun-szeldsuk derékhadához.

Az a nagy gyorsaság, amellyel Palaiologos Mihály ekkora sereget gyűjtött és támadásra indított, nagyon meghökkenette a Kastoria környékén táborozó epirosi despotát; gyorsan visszahúzódtól tehát, úgy hogy a császár hadai ellenállás nélkül foglalhattak el több nyugatmakedoniai várost.

Az a körülmény, hogy Palaiologos seregének javát magyar, kun, bolgár és szeldsuk lovasíjászok tették, körülbelül meghatározta az egész hadjárat jellegét is. Különösen attól fogva, hogy a Villehardouin és Manfred csapataival megerősített epirosi despota mégis csak szembeszállt a támadással, a leghatározottabban érvényesült a keleti népek könnyű lovasságának taktikája.

Ugyanis, miközben a frank-epirosi sereg Kastoriából Prilep felé vonult, János Sebastokrator ürge lovassága éjjel-nappal rajtaütéssel zaklatta a nehézkesen mozgó ellenséget. A csapatokat követő vezetéklöveket elfogdosta, a málhát is hatalmába kerítette s így fokról-fokra kifárasztotta és lehangolta a frank-epirosi hadakat. Ezek a szüntelen rajtaütések máris nagy veszteséget okoztak Mihály despotának.

János Sebastokrator nagyon jól értett hozzá, hogy csalafintasággal is zavart keltsen az ellenség soraiban. Összeszedte a környékbeli parasztságot s lóra, öszvérré, számárra ültetve, a közeli magaslatokra állította, megparancsolva, hogy nagy lármát csapjon s azt a téves hitet keltsse a despota hadaiban, hogy hatalmas lovaszómegek sorakoznak ellene támadásra. Ezt a látszatot az is fokozta, hogy a Sebastokrator valóban a parasztok közé állította a maga nehéz görög-német lovasságát. Azután pedig átszöktetett embereit úján hamis híreket terjesztett a frank-epirota seregben. Ezek a hírek szertelenül nazyították a császár seregét s ezenkívül arról is szóltak, hogy Manfred és Vilmos, a két vő, titokban különbékét készül kötni Palaiologossal.

A legkényesebb ütközőpont azonban a gögös Villehardouinnek és fattyú sógorának, Jánosnak, egymásra való féltékenysége volt. Szomszéd birtokosok lévén Thessaliában, János könnyen kiszámíthatta, hogy Villehardouin győzelem esetén egész Thessaliát követelni fogja. János ellenben jól jár, ha idejekorán a császárhoz pártol s ezzel biztosítja magának eddigi birtokait. Így is cselekedett s elhatározását apjával, úgyszintén a Sebastokratorral is tudatta. Mihály despota rögtön látta, hogy Jánosnak ez a tette máris eldőnlötte a hadjárat sorsát, ennél fogva nem tudott okosabban cselekedni, mint hogy éjnek idején, kisszámú kísérőjével, titkon megszaladt. Hadának egy része csakhamar követte őt, másik része pedig, a fattyú János vezetése alatt, a császárhoz csatlakozott.

Igy történt, hogy a sorsdöntő pillanatban Villehardouin serege és Manfred lovagjai egyedül maradtak a sokkal nagyobb, fürgébb és ügyesebb ellenséggel szemben. A frank sereg az epirosiak kiválása után se volt számérván a győztesnek mondható, de harci értékét kétséssé tették a bennelevő peloponneszi görögök, akik csak kényszerűségből fogtak fegyvert. Villehardouin tehát csak a frankokra és az olaszokra számíthatott.

Pelagonia mellett rövid csatára került sor, amelynek sorsát a Sebastokrator főlényesen diktálta. Hogy ellenfelét törbecsálja, a karinthiai nehézelovasságot Villehardouin mindket szárnya ellen indította. Ennek következtében az egész frank—olasz nehézelovasság is harcra, illetőleg ellentámadásra fejlődött. Ebben a pillanatban bocsátotta szabadjára a Sebastokrator a magyar és kun lovasságot, amely lenyilazta az ellenség lovait, úgy hogy az olasz-frank nehézelovasság néhány perc alatt gyalogsággá változott, a most már tehetetlenül állott támadóival szemben.

Manfred olaszainak s a frankoknak jókora része még a csataterén foglyul esett, a menekülőket pedig a Sebastokrator könnyű lovassága csakhamar utólérte és el is fogta. Fogságba jutott maga Villehardouin Vilmos is. A pelagoniai csata tehát a császár seregének teljes diadalával végződött, amit csupán a magyar és kun könnyű lovasság rendkívül ügyes alkalmazásának lehet tulajdonítani!

Ajánljuk Darkó Jenő füzetét mindazoknak, akik — főként byzanci vonatkozásaiban — behatóbban foglalkoznak a középkori magyar hadtörténelmmel.

Gg. J.

Paul Frischauer: Prinz Eugen, ein Mensch und hundert Jahre Geschichte 8°, 471 lap, 55 ábrával. Berlin—Wien—Leipzig, 1933. Paul Zsolnay Verlag.

A történelemben fontos szerepet játszott személyek életének szépirodalmi formában való megírása, divatos irodalmi műfaj lett korunkban. Ez a romantikus mezbe öltöztetett történetírás általános népszerűsége tett szert a nagyközönség körében, azonban komolyabb értéket kereső olvasók hamar elálltak az anekdoták túlbecsülésétől és rájöttek, hogy bármilyen művészi köntösbe is öltöztetett jellemzés se képes pótolni a komoly tudományos alkotások szépségeit. Ezért bizonyos előítélettel vettük kezünkbe Frischauer könyvét. Elolvasás után azonban meg kell állapítanunk kellemes csalódásunkat. Komoly történelmi tanulmányokon nyugvó könyvet olvastunk el, melyet írója főalakjának céltudatos lélektani elemzésével szőtt át; a száraz tudományos tényeket élvezetes, művészi formában adta elő s könyve történelmi és irodalmilag is komoly mélyreható tanulmány.

Szavojai Jenő körüli száz év történetét öleli fel a szerző. Lerántja a mítosz fátyolát és tárgyilagos alapon álló magyarázatot ad magáról az emberből és cselekedeteinek rugóiról. Úgy olvastatja magát a könyv, mint egy történelmi regény, de ezzel a könnyű műfajjal mégsem azonos, mert az események során előtérbe helyezett embernek az igazi történelemben való szereplése komoly értékelést követel.

A könyv első része Mazarini kardinális, XIV. Lajos francia király mindenható tanácsadóját mutatja be a „Napkirály” udvarának háttérbe állításával. Mazarini, hatalmának megerősítése céljából, rokonságát Párisba hozatja és előkelő arisztokratákkal igyekszik őket összeházasítani. Így kerül az udvar közelébe három unokahúga — egy jelentéktelen délolaszországi csilgagjós három leánya — akik közül a bájos és igen temperamentumos Olimpia Mancini csakhamar az udvar egyik szerepet játszó hölgye lett. Később férjhez ment Soisson grófhoz, Savoy—Carignan hercegéhez és házasságukból hét gyermek született. Az ötödik gyermeket — könyvünk főalakját — a természetből csúnya és gyenge testalkatú Jenő herceget papnak szánták, bár ő a katonai pályához érzett hajlamot. A „Napkirály” kegyeit sehogyssem tudta megvédeni, sőt idők multával anyja is kegyvesztett lett; méregkeverés vádjával illetek és Párisból menekülnie kellett. Gyermekéi a legszerényebb anyagi

viszonyok között maradtak vissza és a „kis abbé” — ahogy Jenő herceget az udvar körében nevezték — kaionai pályafutásra indult. Megmutalom a hatalmas „Napkirálynak”, hogy azért is viszem valamire! Ez a gondolat, a személyes bosszú, emberileg igen érthető gyengeség, volt az a nagy motor, mely életpályáján célja elérésére hajtotta. Elhagyta Páris, mely város szülőhazája volt és Badeni Lajosnak, távoli rokonának pártfogásával Bécs alá ment, ahol már gyülekeztek egész Európa hadai a török ellen. XIV. Lajos azt a megjegyzést teszi egyik udvaroncának érdeklődésére, hogy a „kis abbé” távozása miatt egyáltalán nem búsul. És úgyanez a király, aki vonakodott a húsz éves ifjúra csak egy századot is rábízni, keservesen fizetett meg később száz meg száz századának elvesztésével.

Bécs alatt a török döntő csatát vesztett és a felszabadító hadjárat megkezdésével Jenő herceg előtt nyitva állott az érvényesülés útja. Valóban egy lángelme előrelátása és önbizalma nyilatkozott meg levelében, melyet nagybátyjához, a Szavojai-ház fejéhez intézett: „Olyannak látom itt a helyzetet, hogy minden hivatalt elnyerhetek, melyet csak képességeim megengednek!” A történelmi tényeknek megfelelően és valóban érdekesülően írja le a szerző a nagy akaratától hajtott lángész pályáját és minden hatalomnak kezében való egyesülését. Pályája az Udvari Haditanács elnökségéig és az egész kaionai hatalomnak fővezérségéig ívelt: három császár alatt szolgált és idegen származása mellett is a Habsburg ház leghűségesebb alattvalója volt. A Rajnától a Feketetengerig terjedő hatalmas Német birodalom volt az eszményképe, mely keleten védőbástya a török hódítás, nyugaton a francia terjeszkedés politikája ellen.

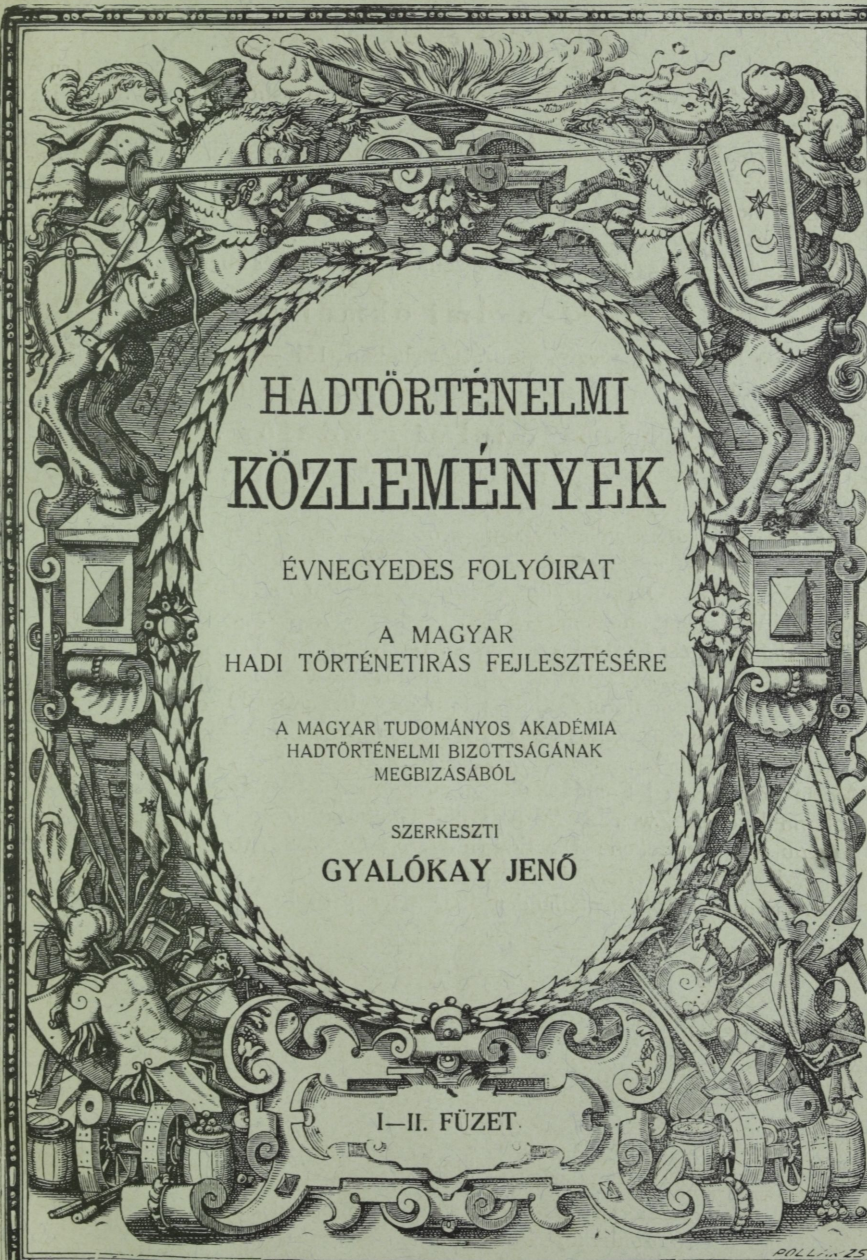
Szavojai Jenő élettörténetével hazánk története is szorosan összefüggött. Magyar földön aratta legnagyobb és legdicőségesebb diadalait. Kezébe volt jutva Rákóczi Ferenc szabadságharcának leverése és meg kell adni, hogy némi megértéssel volt a magyarok elkeseredései iránt. Legjobb barátai közé számított Pálffy gróf és volt még egy magyar vonatkozása: Batthyány grófnő, aki talán az egyetlen nő volt az anyján kívül, kit közelébe engedett és vele terveit megbeszélte, aki őt gondjaiban vigasztalta, betegségében ápolta.

Szavojai Jenő élettörténetét és kora eseményeit a történelemből ismerjük ugyan, mégis Frischauer művének elolvasása után nagy plusszal tesszük le kezünk közül ezt a könyvet. A történetírók magas polcáról, emberi mivoltában jött hozzánk közelebb a herceg alakja és az író látomásával a korban bentlőként szemlélhetjük az eseményeket. A könyv illusztrálására kiválogatott metszetanyag nagyszerűen egészíti ki a monográfiát és a végére csatolt hat oldalnyi irodalmi összeállítás nemcsak az utánolvasást könnyíti meg, hanem a szerző komoly forrástanulmányaiiba is betekintést enged.

Dr. Borbély Andor.

XXXIII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGANAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

I—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1932.

TARTALOM.

	Lap
<i>Dr. Iványi Béla</i> : Augsburgiak levelei Kőszeg 1532-i ostromáról	1
<i>Dr. Florio Banfi</i> : Carlo Theti és a magyar várépítészet	13
<i>Markó Árpád</i> : Gróf Bercsényi Miklós felsőmagyarországi hadjárata (1703 nov.-dec.)	20
<i>Br. Lütgendorff Kázmér</i> : A cs. és kir. 31. gyaloghadosztály a belchatówi csatában (1914)	64
<i>Ajtay Endre</i> : A Magura Casinului védelme 1917 július- és augusztusában	91

Hadtörténelmi okmánytár.

<i>A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában (1848—1849). Közli Dr. Horváth Jenő</i>	102
---	-----

Hadtörténelmi irodalom.

<i>Kisfaludy Sándor</i> hátrahagyott munkái (Ism. Sz—ő.)	109
<i>Pataki Vidor</i> : A XVI. századi várépítés Magyarországon (Ism. Gy. J.)	110
<i>Markó Árpád</i> : A szomolányi kuruc győzelem. (Ism. Doromby József)	112
— — A koroncói csata, 1704 jun. 13. (Ism. Doromby József)	113
<i>Dr. Lukcsics Pál</i> : Olaszországban vitézkedő magyar lovagok jelvényei a XIV. században. (Ism. —y.)	114
<i>Dr. Takáts Lajos</i> : Csanád vezér. (Ism. Dr. Iványi Béla.)	115
<i>Pozder Károly</i> : Gróf Leiningen-Westerburg Károly életrajza. (Ism. Sz—ő)	116
<i>Leone Andrea Maggiorotti</i> : Chiese fortificate. (Ism. Gy. J.)	116
<i>Emilio Lovarini</i> : Autobiografia di Luigi Ferdinandi Marsili. (Ism. Dr. Iványi Béla)	117
<i>Mario Longhena</i> : Il Conte Luigi Ferdinando Marsili. (Ism. Dr. Iványi Béla)	121
<i>Johann Fischer</i> : Zwischen Wolken und Granaten. (Ism. Suhay Imre.)	122
<i>Gustav von der Hellen</i> : Die Erziehung zum Soldaten. (Ism. Rédvay István)	122
<i>Österreichischer Soldatenkalender, 1932.</i> (Ism. Kispalóc.)	123

Szerkesztőség : Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal : Budapest, V., Akadémia-utca 2.

(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel : Gyalóky Jenő

XXXIII. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGANAK
MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI
GYALÓKAY JENŐ

III—IV FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1932.

TARTALOM.

	L p
Dr. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században	125
Dr. Glaser Lajos: Középkori hadiútak a Dunántúlon	158
Dr. Török Pál: Kőszeg 1532-i ostromának történelmi jelentősége	165
Dr. Borbély Andor: Adatok a magyar várak és városok ábrázolásához a XVI—XVII. századból	171
Gyalóka János: A segesvári ütközet (1849. júl. 31.)	187

TÁRCA.

Dr. Florio Eanfi: Mario Speziacasa	236
--	-----

Hadtörténelmi irodalom.

<i>Türkische Schriften</i> aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy (1606—1645) Ism. Sz—ő.	239
A világháború 1914—1918. V. kötet. (Ism. v. Tanftó Béla).	240
Molnár Dezső: Limanova — magyar győzelem (Ism. v. Czékus Zoltán)	246
Letio Graf Spannocchi: Das Ende des kais. russischen Heeres (Ism. Gavra József)	251
Memoire intorno a Luigi Ferdinando Marsili (Ism. Dr. Iványi Béla).	253
Pericle Ducati: Marsili (Ism. Dr. Iványi Béla)	255

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-út 3/B. V. 2.

Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.

(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

XXXIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
GYALÓKAY JENŐ

I-II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1932.

TARTALOM.

	Lap
<i>L. A. Maggiorotti és F. Banfi</i> : Győr vára	1
<i>Miskolczy István</i> : Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. (Első hadjárat)	46
<i>Dr. Borbély Andor</i> : Egykorú kép és költemény Kőszeg 1532-i ostromáról	71
<i>Markó Árpád</i> : II. Rákóczi Ferenc elindulása.	74
<i>v. Somorjay Jenő</i> : A cs. és kir. 1. lovashadosztály működése 1914 augusztusában	83

Hadtörténelmi okmánytár.

<i>A honvéd vadászszeredek állománya és tisztikara 1849 június 12-én.</i>	103
---	-----

Hadtörténelmi irodalom.

<i>A magyar katona. Vitézségünk ezer éve.</i> (Ism. Ajtay Endre)	111
<i>Dr. Erdélyi László</i> : A magyar lovagkor társadalma és művelődése, 1205—1526 (Ism. Dr. Iványi Béla.)	115
<i>Tóth László és Zambra Alajos</i> : A Garibaldi-Emlékkiállítás leíró katalógusa. (Ism. Dr. Iványi Béla.)	115
<i>Atti dell'Istituto di Architettura Militare Italiana.</i> (Ism. Gyalókey Jenő)	116
<i>Harold Lamb</i> : Dzsingis khán, a föld ura. (Ism. v. Somorjay Jenő)	119
<i>Rudolf v. Dieterich</i> : Berichtigung zu „Österreich-Ungarns letzter Krieg.“ (Ism. Jankovich Arisztid)	121

Szerkesztőség: Budapest, I., Böszörményi-ut 3/B. V. 2

Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2

(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala)

A kiadásért felel: Gyalókey Jenő

XXXIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
GYALÓKAY JENŐ

III-IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJAA MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1933.

TARTALOM.

	Lap
Dr. Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (Hadiesemények az 1. és 2. hadjárat között)	123
Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László: Bátorkő vára	147
Leone Andrea Maggiorotti és Dr. Florio Banfi: Pietro Ferabosco	156
Markó Árpád: Az 1704-i erdélyi kuruc hadjárat	174
Cséffalvay István: Az 1849 aug. 5. és 6-i nagyszebeni harcok orosz forrás nyomán	210
Báró Lütgendorff Kázmér: A cs és kir. 31. gyaloghadosztály ül- dőzőharcai 1914 dec. 15-ől az év végéig	228

Tárca.

Dr. Borbély Andor: Szavojai Jenő-kiállítás Bécsben	261
--	-----

Hadtörténelmi okmánytár.

Levellek a freisingi püspökhöz, a kurucok alsóausztriai betöréseiről. 1703—1707. (Közli Dr. Iványi Béla)	265
Gróf Zichy István huszárezredének létszáma a zentai csata után (Közli Schneider Miklós)	304

Hadtörténelmi irodalom.

Dr. Erdélyi Gyula: A magyarok hadművészete (Ism. Markó Árpád)	306
Dr. Cs. Sebestyén Károly: A magyarok ijja és nyila (Ism. —y.)	308
Dr. Reiner János: A katonai Mária Terézia-rend (Ism. Dr. Rédvay István).	310
Leone Andrea Maggiorotti: Architetti e architetture militari. Vol. I. Medio evo (Ism. Gyalóka Jenő)	311
Leone Andrea Maggiorotti e Dott. Florio Banfi: Le fortezze di Temesvár e di Lippa (Ism. Gyalóka Jenő)	319
Dr. Eugen Darkó: Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der 2. Hälfte des XIII. Jahrhunderts (Ism. Gy. J.)	322
Paul Frischauer: Prinz Eugen. (Ism. Dr. Borbély Andor)	323

Szerkesztőség : Budapest, I., Böszörményi-ut 3/B. V. 2
Kiadóhivatal : Budapest, V., Akadémia-utca 2.
(Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

A kiadásért felel : Gyalóka Jenő

Értesítés.

József kir. herceg Ő Fenségének „A világháború, amilyenek én láttam“ című művéből a hatodik kötet is megjelent.

Hibaigazítás.

Az idei (XXXIV.) évfolyam I—II. füzetének címlapjára, tévedésből, 1932 évszám került. A helyes évszám : 1933.